

ייצוג הולם לנשים בעמדות-השפעה*

מאת רותי הורניק

2006

תקציר, מבוסס על עבודה אקדמית שהוגשה לד"ר בן-ציון להב בפקולטה למשפטים, הקרייה האקדמית אונו

1. על שוויון לנשים ועל הפליית נשים
2. מקורות נורמטיבים לשוויון לנשים, ולייצוגן ההולם
3. נתונים על מעמדן וייצוגן של נשים בישראל
4. נתונים על מעמדן וייצוגן של נשים במדינות נבחרות
5. ועדות בדיקה בישראל
6. רקע, גורמי השפעה ותמורות בתחום הייצוג ההולם לנשים
7. מבט לעתיד וסיכום
8. ביבליוגרפיה

1. על שוויון לנשים ועל הפליית נשים

הרכב האוכלוסייה בישראל הוא 51% נשים ו-49% גברים, אולם ייצוג הנשים הישראליות בגופים ציבוריים, בתפקידים בכירים ובעמדות השפעה רחוק מאוד משיעורן באוכלוסייה. בכך הן מופלות, ופוטנציאל התרומה שלהן אינו ממוצה. חשיבות הייצוג אינו רק בדימוי העצמי ובתחושת הערך שהוא מעורר, אלא שלעמדות השפעה נילוויים יוקרה, כוח מעשי, מעמד משמעותי, ומעל הכל – מעורבות בעשייה, בניהול ובקביעת סדרי-העדיפויות בחברה ובמדינה. במגילת העצמאות הוכרז כי מדינת ישראל "תקיים שוויון זכויות חברתי ומדיני גמור לכל אזרחיה בלי הבדל דת, גזע ומין", ובשנת 1951 נחקק בישראל החוק לשוויון זכויות האישה, אשר הבטיח וקבע "שוויון מלא בין האישה לבין האיש, ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל". על-אף הנורמות המחייבות, רק בעקבות עתירות שהוגשו לבתי המשפט, הצליחו נשים להשתתף בגופים ממלכתיים למתן שירותי דת, להיכנס לקורס ניהול בחברת "אל-על", לקבל זכות להיות "חבר עובד" במושב, להשתתף באגודת ספורט בתנאים השווים לאלה של גברים, ועוד. בפסקי הדין הוקעה ההפלייה באופן חד משמעי:

"ההפליה היא נגע היוצר תחושת קיפוח ותיסכול. היא פוגמת בתחושת השייכות ובמוטיבציה החיובית להשתתף בחיי החברה ולתרום לה."¹

"אין לך גורם הרסני יותר לחברה מאשר תחושת בניה ובנותיה, כי נוהגים בהם איפה ואיפה. תחושת חוסר השוויון היא מהקשה שבתחושות... היא פוגעת בכוחות המאחדים את החברה. היא פוגעת בזהותו העצמית של האדם."²

"הפלייתן של האישה לרעה הינה רעה חולה המלווה את החברה מימי קדם, מאות ואלפים בשנים. הפליה מתמשכת זו יצרה אורחות חיים ואורחות מחשבה מסוימים שלא ניתן לשרשם מבוקר עד ערב. יתר-על-כן: התמשכותה של הפליה שנים כה רבות יצרה שכבות של הפליה – זו על גבי זו – וכך נתגבשה והלכה הפליה מצטברת, הפליה של מעין-סטטוס... הפליית נשים היא הפליה גנרית. להבדיל מאשר בהפליה פרטיקולרית, המופלה לרעה כמו "מייצג" הוא את קיפוחם של בני-מינו כולם. ולכן, הפליה כזו מעלה מעצמה את שאלת הייצוג..."³

כאשר ההפלייה היא על רקע המיגדר, המין, או הגזע, "ביסודה של הפליה כזו עומד ייחוס מעמד

* עידכונים שוטפים בנושא זה ניתן למצוא באתר הרשות לקידום מעמד האישה.

¹ מדברי השופט בך בבג"ץ 104/87 נבו נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד מד(4) 749 עמ' 760 (1990).

² מדברי השופט ברק בבג"ץ 953/87 פורז נ' ראש עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד מב(2) 309 עמ' 332 (1988).

³ דברי השופט חשין בבג"ץ 2671/98 שדולת הנשים בישראל נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד נב(3) 630 עמ' 660 (1998).

נחות למופלה, ובכך טמונה, כמובן, השפלה עמוקה לקורבן ההפליה".⁴

"להפלייתן של נשים במיגורי התעסוקה והפעילות המשקית נודעת השפעה מצטברת על דימוין השלילי, כמעמד שהוא כביכול נחות, גם בתחומים אחרים. כך, למשל, היעדר ייצוג הולם לנשים בענפים שונים ובמקומות עבודה שונים תורם ליצירת דימוי ירוד ליכולתן לנהל באופן עצמאי את חייהן. מכאן שהפלייתן של נשים בתחומי הפעילות המשקית מזינה, בדרכה שלה, את השרשתן לאורך ימים של תפיסות חברתיות מעוותות."⁵

2. מקורות נורמטיביים לשוויון לנשים, ולייצוגן ההולם

באמנות הבינלאומיות, כל מדינה-חברה חייבת להגיש לאו"ם דו"ח תקופתי על כיבוד האמנה בשטחה.

בשנת 1948 פירסם ארגון האומות המאוחדות את "ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם", בה אוזכר גם ערך השוויון בין גברים לנשים: "הואיל והעמים המאוגדים בארגון האומות המאוחדות חזרו ואישרו במגילה את אמונתם בזכויות היסוד של האדם, בכבודה ובערכה של אישיותו ובזכות שווה לגבר ולאישה ומנוי וגמור אתם לסייע לקידמה חברתית ולהעלאת רמת החיים מתוך יתר חירות..."⁶

בשנת 1953 פירסם ארגון האומות המאוחדות את האמנה בדבר זכויות פוליטיות של נשים,⁷ וישראל הצטרפה ואשררה את האמנה ביום 3.10.1991.

בשנת 1966 פורסמה האמנה בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות, ובסעיף 3 לאמנה זו נקבע: "מדינות שהן צד באמנה זו מתחייבות להבטיח את זכותם השווה של גברים ונשים להנאה מכל הזכויות הכלכליות, החברתיות והתרבותיות שפורשו באמנה זו". ישראל אשררה את האמנה ב-3.10.1991.

האמנה המרכזית, אשר נחשבת למגילת זכויות הנשים, היא "האמנה בדבר ביטול אפליה נגד נשים לצורותיה" משנת 1979,⁸ ה-CEDAW אשר אומצה גם בישראל, ונכנסה לתוקף בישראל ביום 2.11.1991.

האמנה קובעת את הצורך והחובה להעניק זכויות שוות לגבר ולאישה.
סעיף 2 (ו') לאמנה קובע:

"לנקוט את כל האמצעים המתאימים, לרבות חקיקה, כדי לשנות או לבטל חוקים, תקנות, מנהגים ונוהגים קיימים המהווים הפליה נגד נשים".

רעיון ה"העדפה המתקנת" (Action Affirmative) נולד בארה"ב בשנות השישים של המאה העשרים; הרעיון ניגזר מערך השוויון, ונוקט באי-שוויון פרוצדורלי, באופן זמני, כדי להביא

⁴ בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, עמ' 132, פ"ד מט(4) 94 (1995).

⁵ בג"ץ 453/94 שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מח(5) 501 פסקה 23 עמ' 524 (1994).

⁶ פסקה חמישית ל"הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם" 1948. נוסח עברי אתר הכנסת:

http://www.knesset.gov.il/docs/heb/un_dec.htm

⁷ האמנה בדבר זכויות פוליטיות לנשים, 1954. כ"א 161 <http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/22.htm>

⁸ האמנה בדבר ביטול הפליה נגד נשים לצורותיה, 1979. כ"א 31, 179. <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

לשוויון מהותי. ניסיון העבר לימד שמתן הזדמנות שווה עשוי להשיג תוצאה שוויונית רק כאשר האוכלוסיות המתמודדות עושות כן בתנאים של שוויון התחלתי, ובהיעדר שוויון התחלתי, נידרש יחס מועדף לבני הקבוצה החלשה, כדי להשיג שוויון מעשי. אימוץ גישה זו הניב תיקוני-חוקים כלהלן:

בשנת 1993 נוספה הוראת סעיף 18 לחוק החברות הממשלתיות, תשל"ה-1975 – הקובעת:

(א) בהרכב דירקטוריון של חברה ממשלתית יינתן ביטוי הולם לייצוגם של בני שני המינים.
 (ב) עד להשגת ביטוי הולם לייצוג כאמור, ימנו השרים, ככל שניתן בנסיבות הענין, דירקטורים בני המין שאינו מיוצג באופן הולם באותה עת בדירקטוריון החברה.

סעיף 49(ב) לחוק ביטוח בריאות ממלכתי, התשנ"ז-1994:

בהרכב החברים שימונו מקרב עובדי הממשלה יהיה ייצוג לשני המינים בלפחות רבע מכלל ההרכב, בהרכב הנציגים של גוף המיוצג בידי שלושה ומעלה יהיה ייצוג לשני מינים.

סעיף 4(ג) לחוק קליטת חיילים משוחררים, תשנ"ד-1994, קובע ייצוג של לפחות רבע לכל מין בהנהלת הקרן לקליטת החייל המשוחרר.

סעיף 15א לחוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1995:

15א. ייצוג הולם בקרב העובדים בשירות המדינה (תיקון: תשנ"ח, תשנ"ח, תשס"א, תשס"ה)
 (א) בקרב העובדים בשירות המדינה, בכלל הדרגות והמקצועות, בכל משרד ובכל יחידות סמך, יינתן ביטוי הולם, בנסיבות הענין, לייצוגם של בני שני המינים, של אנשים עם מוגבלות, של בני האוכלוסיה הערבית, לרבות הדרוזית והצ'רקסית, ושל מי שהוא או שאחד מהוריו נולדו בארץ (בחוק זה – ייצוג הולם).

בשנת 1995 החיל סעיף 22(ב) לחוק הביטוח הלאומי (נוסח משולב), תשנ"ה-1995 על מינוי עובדי המוסד לביטוח לאומי את הכללים הקבועים למינוי עובדי מדינה.

בשנת 1996 תוקן חוק האזרחים הוותיקים, תש"ן-1989 ובו נקבע בסעיף 4:

4. מינוי מועצה והרכבה (תיקון: תשנ"ו)
 (א) השר ימנה מועצה ציבורית לענייני האזרחים הוותיקים (להלן – המועצה), שמשפר חבריה לא יעלה על 35 ולא יפחת מ-21.
 (ב) לפחות שליש מבין חברי המועצה יהיו נשים.

בחוק הרשות הלאומית להסמכת מעבדות, התשנ"ז-1997 נקבעה מועצה מייעצת בת 30 חברים, ובהתאם לסעיף 16(ג): "מחצית לפחות מכלל חברי הוועדה המייעצת תהיינה נשים".

בחוק הרשות לקידום מעמד האישה, התשנ"ח-1998 נקבעה "ועדה מייעצת" בת 35 חברים, ובסעיף 9(ה) נקבע כי "בהרכב החברים שימונו לפי סעיף קטן (ב)(2) ו-(3) יהיה ייצוג לכל אחד מהמינים של לפחות ארבעים אחוזים מההרכב".

סעיף 1 לחוק שיווי זכויות האשה, התשי"א - 1951 קובע בסיפא: "כל הוראת חוק המפלה לרעה את האשה, באשר היא אשה, לכל פעולה משפטית - אין נוהגים לפיה". בתיקון מספר 3 (מאפריל

2000) **לחוק שיווי זכויות האישה**, נכללה ההעדפה המתקנת בסעיף המטרה. לראשונה הובהר שאין רואים כהפליה אסורה הוראה או פעולה שנועדה לתקן הפליית נשים:

ב. אבחנה מותרת והעדפה מתקנת (תיקון: תשי"ס)
 אין רואים כפגיעה בשוויון או כהפליה אסורה כל אחד מאלה:
 (1) אבחנה בין אישה לבין איש, במידה שהיא מתחייבת מהשונות העניינית שביניהם, או מאופי או ממהותו של הענין;
 (2) הוראה או פעולה, שנועדה לתקן הפליה קודמת או קיימת של נשים, או הוראה או פעולה, שנועדה לקדם את שוויון.

החל משנת 2000, בתיקון מספר 2 לחוק שיווי זכויות האישה נקבע ייצוג הולם לנשים בגוף ציבורי ובוועדות-מכרזים ומינוריים, ובתיקון מספר 4 משנת 2005 הוחל הייצוג ההולם גם על ועדות ציבוריות ועל צוותים לעיצוב מדיניות לאומית.

16. (א) בגוף ציבורי ובוועדות המכרזים והמינוריים של גוף ציבורי, יינתן ביטוי הולם בנסיבות הענין, לייצוגן של נשים בסוגי המשרות ובדירוגים השונים בקרב העובדים, ההנהלה, הדירקטוריון והמועצה, ובלבד שאם לצורך ביצוע הוראה זו נדרשת העדפת אישה, תינתן העדפה כאמור אם המועמדים בני שני המינים הם בעלי כישורים דומים.

בחוק לתיקון דיני הרשויות המקומיות (ייצוג הולם) (תיקוני חקיקה), התשס"ה-2004 נקבעה בסעיף 249א (א3) **חובת ביטוי הולם לייצוגם של שני המינים**, ככל שניתן בנסיבות הענין, בקרב נציגי העירייה בגוף המנהל של תאגיד עירוני, שאינם חברי מועצת העירייה.

בשנת 2005 תוקן חוק החברות, התשנ"ט-1999 ובסעיף 239(ד) נקבע:

בחברה שבמועד מינוי דירקטור חיצוני כל חברי הדירקטוריון שלה הם בני מין אחד, יהיה הדירקטור החיצוני הממונה בן המין השני.

בית המשפט העליון אימץ את השקפת ההעדפה המתקנת, ואף ראה בתחיקתה "הוראת חוק חדשה המנהיגה נורמה חדשנית".⁹ בית המשפט היתווה **משימה מעשית שהחובה להגשימה היא מיידית**. המשימה היא השגת ביטוי הולם לייצוגם של בני שני המינים, והשרים, הם בעלי הסמכות שמוטלת עליהם החובה לעשות את המלאכה ולהפוך את תכליתו הנרצית של החוק למציאות חברתית נהגת ומקובלת. התוצאות, הן שתקבענה אם אכן ניתנה הזדמנות שווה לבני הקבוצות השונות: שיטה שהביאה לתוצאות שוויוניות, היא שיטה שוויונית. חובת החיפוש האקטיבי מתוארת בפסיקה כך:

"...החובה המוטלת על השר היא לחפש אחר מועמדות מתאימות למשרה.. המדובר בחובה פוזיטיבית לבצע חקירה ודרישה, לאסוף נתונים, למיין ולבודקם... אופן הערכת המועמדות - והמועמדים - חייב שיעשה באורח יסודי, מושכל וענייני. הערכות כלליות של מועמדים אין די בהן. הערכתם של מועמדים חייבת לייסד עצמה על מבחנים שיטתיים וקבועים מראש, ועל שקלול ענייני של כל מועמד ומועמד."¹⁰

השאלה אם נוצרו אי-שוויון והפליה תיבחן על-פי התוצאה, ולא על-פי הכוונה. תהא כוונתו של אדם טהורה וזכה ככל שתהא, אם התוצאה המתקבלת ממעשהו היא תוצאת הפליה, ייפסל מעשהו כלא היה. בענייננו, קשה להשתחרר מן הרושם כי גורם ההפליה מילא תפקיד

⁹ בג"ץ השדולה הראשון, לעיל ה"ש 5 פסקה 34 עמ' 532.
¹⁰ בג"ץ השדולה השני, לעיל ה"ש 3 פסקה 49 עמ' 667, ופסקה 5 עמ' 671.

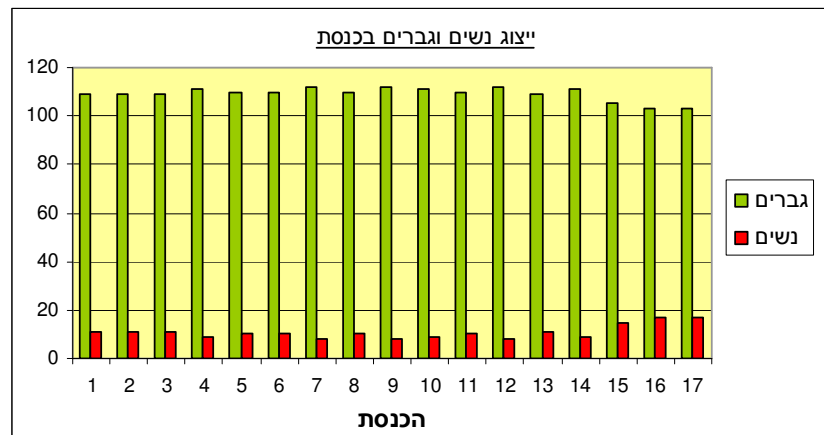
בתופעה של היעדר ייצוג הולם לנשים בהנהלת המוסד לביטוח לאומי. אין מדובר בהפליה מיוחדת ומודעת אלא בהפליית דורות¹¹

פס"ד שקדיאל¹² קבע כי אישה יכולה לשמש בגוף ציבורי המעניק שירותי דת לציבור, בהיותו גוף הפועל בשם המדינה ובכפוף לחוקי המדינה. בהחלטה זו תוקן עוול שנעשה לאישה, רק בשל היותה אישה, ובכך היה פסק הדין לאבן-דרך ונקודת מפנה בחיים הציבוריים של נשים בישראל. פס"ד פורז¹³ קבע כי אין מקום לשלול מנשים השתתפות בגופים הבוחרים רב-עירייה. אמנם בפסיקה זו לא הוצהר כי השוויון לנשים הוא ערך עליון הגובר על שיקולים אחרים, ובכל זאת, אמירתו של בית המשפט היא חשובה ומקדמת את זכויותיו של ציבור הנשים.

במרץ 2003 פירסם היועץ המשפטי לממשלה הנחיות בדבר ייצוג הולם למגזרים מסויימים¹⁴ ובהן סוכמו תיקוני החקיקה וההלכות שמתוקפן מוטלת החובה האקטיבית על הרשויות לחפש, לדרוש ולהביא למצב שבו מתקיים ייצוג הולם לנשים, וקובע היועץ המשפטי לממשלה: "ההעדפה המתקנת אינה חריג לעקרון השוויון, אלא נגזרת הכרחית ממנו ואחת הערובות המרכזיות להגשמתו"; "ביטוי הולם" משמעותו ייצוג שווה לגברים ולנשים.

3. נתונים על מעמדן וייצוגן של נשים בישראל

ייצוג הנשים בכנסת-ישראל מדשדש לאורך כל שנות-המדינה בין אחוזים נמוכים (14.2%) לבין נמוכים מאוד (6.6%), כפי שניתן לראות בטבלת העמודות הבאה:

במסגרת הממשלה, עד לכנסת ה-12 בשש-עשרה ממשלות כיהנה רק שרה אחת (מתוך כעשרים חברי ממשלה), ובשמונה ממשלות לא כיהנו נשים כלל. בכנסת ה-13, בממשלתו של רבין לראשונה כיהנו 2 שרות, ולמן הכנסת ה-15 ועד ה-17, מכהנות בין 2 ל-3 שרות. ברשויות המקומיות מכהנות בראש הרשות 5 נשים בלבד מתוך 253 רשויות; במועצות הערים מכהנים 2,934 ניבחרי ציבור ובהן שיעור הנשים הוא 13.2% בלבד. בשירות המדינה מועסקים מעל 50,000 עובדים, ובהם 65% הן נשים. רמת ההשכלה של העובדות

¹¹ בג"ץ השדולה השני, לעיל ה"ש 3 עמ 664.

¹² בג"ץ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב(2) (1988).

¹³ בג"ץ 953/87 פורז נ' ראש עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד מב(2) 309 (1988).

¹⁴ הנחיות היועץ המשפטי לממשלה, ייצוג הולם למגזרים שונים, הנחיה 1.1503 (2003).

בשירות המדינה גבוהה יותר מזו של הגברים, הוותק של הנשים, גם הוא גבוה מזה של הגברים, אך בדרגות הגבוהות נמצאים יותר גברים מאשר נשים, כפי שניתן לראות בטבלאות הבאות:

השכלת נשים וגברים בקרב עובדי-המדינה¹⁵

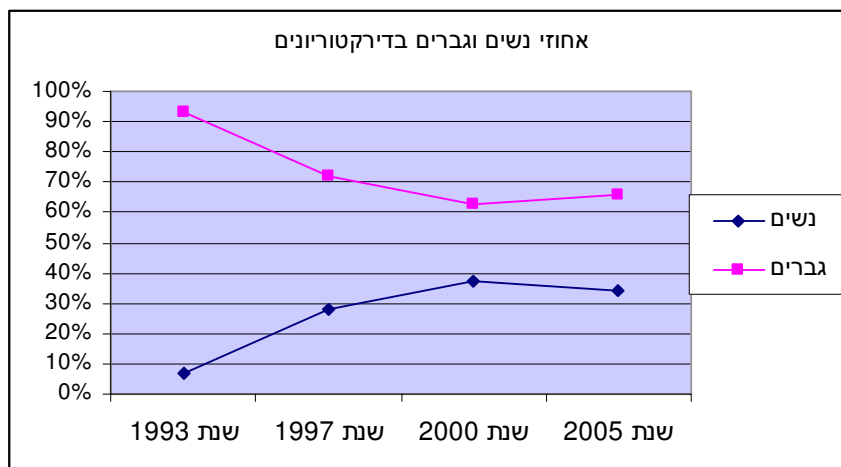
השכלה	אחוז הנשים	אחוז הגברים
תואר שלישי	35	65
תואר שני	60	40
תואר ראשון	64	36
על-תיכונית	75	25
בגרות	69	31
תיכונית	68	32
יסודית	54	46

נשים וגברים בקרב עובדי-המדינה – לפי דרגות, במשרות התקניות בכל הדירוגים, מספרים ואחוזים

דרגה	2002			2003			2004		
	סה"כ	נשים	גברים	סה"כ	נשים	גברים	סה"כ	נשים	גברים
46 מח"ר ומקבילותיה	555	211 (38%)	344 (62%)	556	224 (40%)	332 (60%)	571	236 (41%)	335 (59%)
45 מח"ר ומקבילותיה	586	256 (44%)	330 (56%)	566	264 (47%)	302 (53%)	558	266 (48%)	292 (52%)
44 מח"ר ומקבילותיה	950	334 (35%)	616 (65%)	970	348 (36%)	622 (64%)	977	359 (37%)	618 (63%)
43 מח"ר ומקבילותיה	2,754	1,206 (44%)	1,548 (56%)	2,776	1,202 (43%)	1,574 (57%)	2,823	1,241 (44%)	1,582 (56%)
42 מח"ר ומקבילותיה	4,113	1,947 (47%)	2,166 (53%)	4,251	1,993 (47%)	2,258 (53%)	4,317	2,010 (47%)	2,307 (53%)
41 מח"ר ומקבילותיה	4,692	2,444 (52%)	2,248 (48%)	4,648	2,445 (53%)	2,203 (47%)	4,584	2,463 (54%)	2,121 (46%)
40 מח"ר ומקבילותיה	5,905	3,677 (62%)	2,228 (38%)	6,026	3,780 (63%)	2,246 (37%)	6,144	3,930 (64%)	2,214 (36%)
39 מח"ר ומקבילותיה ומטה	29,954	21,475 (72%)	8,479 (28%)	30,589	22,187 (73%)	8,402 (27%)	31,242	22,546 (72%)	8,696 (28%)

בשנת 1993, עת נחקקה לראשונה ההוראה בדבר ייצוג הולם, כיהנו בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות 51 נשים לעומת 712 גברים. בשבע השנים שלאחר חקיקתו עלה אחוז הנשים המכהנות בדירקטוריונים אלה והגיע מ-7% עד ל-37%, אך מאז שנת 2000 חלה ירידה, ובפברואר 2007 עמד היחס על 33% נשים. מגמת השנים האחרונות בתחום ייצוג נשים בדירקטוריונים מוצגת בגרף הבא:

¹⁵ נכון לסוף 2004. ע"פ יעקב ברגר ורבקה שקד, נציבות שירות המדינה, האגף לקידום נשים ושילובן, דו"ח פעילות לשנת 2004. עמ' 16.

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה¹⁶ **הכנסתה** של אישה שכירה שלמדה **16** שנים ומעלה היא **77%** מהכנסתו של גבר בעל נתונים זהים, כלומר ייצוג-נשים בקרב המשתכרים נחות לעומת הגברים.

בשנת **2004** היה **תואר ראשון** ל-**13.7%** מכלל הנשים לעומת **11.5%** מכלל הגברים. תואר שני היה ל-**7.4%** מהנשים לעומת **7.1%** מהגברים, ותואר שלישי היה ל-**1.4%** מהגברים לעומת **0.7%** מהנשים.

4. נתונים על מעמדן וייצוגן של נשים במדינות נבחרות

חוקים בדבר הבחנה משווה קיימים כיום ברוב המדינות הדמוקרטיות, ולהלן כמה דוגמאות.

רואנדה: באמצעות מכשיר המכסות הפתיעה לאחרונה רואנדה שהגיעה ל-**48.8%** נשים בפרלמנט שלה, ובכך הוצבה במקום הראשון בדירוג העולמי בתחום ייצוג נשים בבית הנבחרים.

נורבגיה: החוק הנורבגי לשוויון בין המינים קובע בסעיף 1a שרשויות המדינה והמעסיקים יבצעו מאמצים אקטיביים, ייעודיים ושיטתיים לקידום השוויון בין המינים, וכן עליהם לדווח בכל שנה על הצעדים שנקטו ועל התוצאות שהושגו.

קנדה: בעקבות אימוץ מדיניות של העדפה מתקנת, החלה עלייה רצופה בייצוג נשים בבית הנבחרים בקנדה, מ-**9.6%** בשנת **1984** עד לייצוג של **20.8%** בשנת **2006**. גם במשרות בכירות בשירות המדינה הקנדי, עלה מספר הנשים מ-**9.8%** בשנת **2001** ל-**11.2%** בשנת **2003**.

יפן: במאי **1996** קבעה הממשלה היפנית¹⁷ את היעד להגיע לייצוג של **20%** מקרב הנשים במועצות לאומיות ובוועדות ציבוריות, וזאת עד סוף **2000**. כבר במרץ **2000** הושג ייצוג של **20.4%** לנשים במסגרות הנ"ל, כלומר הרבה לפני הגיע המועד. בהמשך לכך הוצב ב-**15** באוגוסט **2000** יעד חדש, להגיע לייצוג של **30%** לפני תום שנת **2005**, ובספטמבר **2001** הושג כבר ייצוג של **24.7%**. זהו גידול דרמטי לעומת השיעור של **17.4%** שהיה בספטמבר **1997**. בדומה, גם במשרות בכירות של

¹⁶ אתר הלישכה המרכזית לסטטיסטיקה:

http://www.cbs.gov.il/hodaot2006n/11_06_045b.doc

¹⁷ ראה: http://www.mofa.gov.jp/policy/human/women_rep5/part2_4.html

הרשויות המקומיות של **יפן** נקבעו יעדים לייצוג הולם לנשים והייצוג עלה מ-**12.9%** במרץ **1998** ל-**16.6%** במרץ **2001**. כדי להביא לצימצום פערים בתחומי העסקה שונים שבהם היה פער בהעסקת נשים לעומת העסקת גברים, הכריז משרד הבריאות, העבודה והרווחה היפני על פרסים לעידוד מעסיקים שיקדמו את השוויון בין המינים. בשנת **2000** זכו ארבעה מעסיקים בפרס העידוד על מאמציהם ועל ההישגים שהשיגו בתחום השוויון התעסוקתי, ובשנת **2001** זכו בפרס זה שלושה מעסיקים נוספים.

אוסטרליה: בשנת **2001** הכריזה הממשלה על תכנית לאומית¹⁸ לגיוס נשים לפעילות ברשויות סטטוטוריות, בוועדות ציבוריות ולדירקטוריונים של חברות ציבוריות. מטרת התוכנית היא לשפר את ייצוג הנשים בגופים הציבוריים ולמקסם את פוטנציאל התרומה של נשים לחיים הציבוריים. הגוף המטפל בתכנית הוא משרד-הנשים בממשלת אוסטרליה.

בטבלה הבאה ניתנים אחוזי הייצוג העדכני של נשים בפרלמנטים של מדינות נבחרות:¹⁹

המדינה	תאריך הבחירות	מספר מושבים בבית הנבחרים	מספר הנשים	ייצוג הנשים באחוזים
רואנדה	9.2003	80	39	48.8
שבדיה	9.2006	349	165	47.3
קוסטה ריקה	2.2006	57	22	38.6
פינלנד	3.2003	200	76	38.0
נורבגיה	9.2005	169	64	37.9
דנמרק	2.2005	179	66	36.9
הולנד	1.2003	150	55	36.7
קובה	1.2003	609	219	36.0
ספרד	3.2004	350	126	36.0
ארגנטינה	10.2005	257	90	35.0
דרום אפריקה	4.2004	400	131	32.8
אוסטריה	10.2006	183	59	32.2
ניו-זילנד	9.2005	121	39	32.2
גרמניה	9.2005	614	195	31.8
אוגנדה	2.2006	332	99	29.8
אפגניסטן	9.2005	249	68	27.3
עיראק	12.2005	275	70	25.5
שווייץ	10.2003	200	50	25.0
קרואטיה	11.2003	152	33	21.7
סינגפור	5.2006	85	18	21.2
קנדה	1.2006	308	64	20.8
סין	2.2003	2980	604	20.3
בריטניה	5.2005	646	127	19.7
ונצואלה	12.2005	167	30	18.0
איטליה	4.2006	630	109	17.3
צ'כיה	6.2006	200	31	15.5
ארה"ב	11.2004	435	66	15.2

¹⁸ ראה: <http://ofw.facsia.gov.au/appointwomen/index.htm>

¹⁹ מקור הנתונים באתר ממחלקות האו"ם: <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

המדינה	תאריך הבחירות	מספר מושבים בבית הנבחרים	מספר הנשים	ייצוג הנשים באחוזים
צ'ילה	12.2005	120	18	15.0
ישראל	3.2006	120	17	14.2
קוראה הדרומית	4.2004	299	40	13.4
אירלנד	5.2002	166	22	13.3
יוון	3.2004	300	39	13.0
צרפת	6.2002	574	70	12.2
סוריה	3.2003	250	30	12.0
מרוקו	9.2002	325	35	10.8
רוסיה	12.2003	447	44	9.8
יפן	9.2005	480	45	9.4
הודו	4.2004	545	45	8.3
ירדן	6.2003	110	6	5.5
תורכיה	11.2002	550	24	4.4
אירן	2.2004	290	12	4.1
מצרים	11.2005	442	9	2.0
סעודיה	4.2005	150	0	0.0
קאטאר	6.2005	35	0	0.0

ניכר שבעיית תת-הייצוג של הנשים משותפת לרוב המכריע של המדינות, ולכן מדינות העולם נמצאות בתנופת יוזמות וטיפול בסוגיית הייצוג ההולם.

5. ועדות בדיקה בישראל

על רקע אי-שביעות הרצון ממעמדה של האישה בחברה ובעקבות לחצים מצד ארגוני נשים, מפלגות ואחרים, הוקמה בשנת 1975 ועדה ממלכתית לבדיקת מעמדה של האישה בישראל (יועדת נמיר²⁰), וב-1978 הגישה הוועדה את המלצותיה.

בעקבות ההמלצות של ועדת נמיר התקבלה ביום 28.4.1985 החלטת ממשלה²⁰ שלפיה רשויות ממשלתיות ישתדלו ליצור איזון בייצוג של נשים בעמדות בכירות, ושכל ועדה ממנה תהיה אישה, אלא אם תהיה סיבה, שתירשם, להימנע מכך. זוהי למעשה הפעם הראשונה שעלתה בישראל תכנית להעדפה מתקנת. בהמשך לכך, פורסם בשנת 1988 הפרק בתקנון-שירות-המדינה (התקשי"ר) שחייב את כל משרדי הממשלה למנות ממונה על מעמד-האישה (בכל משרד ממשלתי). עם זאת, התפקיד הוטל בנוסף לתפקיד השוטף שממלאת העובדת, כלומר ללא הוספת תקנים, ללא תקציבים וללא סמכויות.²¹ גם חוק היועצות ברשויות המקומיות אינו מיושם במלואו, ואינו זוכה לתקציב שיאפשר פעילות יעילה. לנוכח מצב עניינים זה, כונה הנושא כ"מדיניות סימבולית למהדרין".²²

שמונה שנים לאחר הדו"ח של ועדת נמיר, בשנת 1986, התמנתה ועדת המשנה לבדיקת מעמדן של נשים בשירות המדינה והציבור (ועדת קוברסקי). ועדה זו קבעה כי רק חלק זעום מכ-250 המסקנות של ועדת נמיר טופלו ויושמו.

²⁰ החלטה מספר 548 של הממשלה, מיום 28.4.1985.

²¹ רבקה שקד, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).

²² שקד, לעיל ה"ש 21.

6. רקע, גורמי השפעה ותמורות בתחום הייצוג ההולם לנשים

תת-הייצוג של נשים במשרות בכירות בשירות הציבורי (למעט בתחום המשפט), בקרב נבחרת הציבור בכנסת, בדירקטוריונים ובעמדות נוספות, הוא מצב תוצאתי, ההפליה היא נסיבתית, ולא מכוונת. אין מאחוריה רצון מודע שלא לאפשר לנשים ייצוג.

שקד²³ מעלה שלושה גורמים להפליה: גורם חברתי, גורם ארגוני וגורם אישי-מנטלי:

הגורם החברתי, לדעתה הוא כל אותם סטראוטיפים ודעות-קדומות, וכן הקושי שבשילוב עבודה ואמהות. הגורם השני, האירגוני, מתייחס לניתוקן של נשים ממערכות תמיכה ורשת-קשרים חברתיים השמורים לגברים, והגורם השלישי הוא השפה השונה שבה מדברות הנשים, הקושי שלהן להתחבר לכללי העבודה בסביבה הגברית, הדימוי העצמי הנמוך, הפחד מהתמודדות, והמחסור בכלים לשיווק עצמי.

אמצעי ההעדפה המתקנת נותן מענה רק במישור הגורם הארגוני שלעיל, וזו אחת הסיבות להשפעתו המוגבלת.

רק בשנות השמונים של המאה העשרים החלו להופיע בישראל תנועות מחאה של נשים,²⁴ אשר מיקדו את קולן ופעילותן למימוש השוויון, שוויון שניתפס כחוקי ורצוי, אך בלתי ממומש במציאות. מדוע לקח זמן כה רב להתעוררות-מחאה זו?

מור²⁵ סבורה ששלושה גורמים מרכזיים תרמו לעיכוב: הגורם הראשון הוא היעדר פלורליזם-אידאולוגי. משמעות התופעה היא שבשנים הראשונות למדינת-ישראל שלטה בה אידאולוגיה סוציאליסטית, אשר ראתה עצמה כדואגת לכל הצרכים של החברה, וגם הציבור ראה כנורמה מקובלת שהשלטון דואג ואחראי לכל. לא היתה די לגיטימציה לאידאולוגיות אחרות. זרמים נבדלים מהזרם השולט נחשבו כמפריעים לתהליך בנייתה של האומה, מאיימים על איחוד העם, מחלישים את הכלל ופוגעים ביכולת ההישרדות שלו. מאחר שציפו מכל הקבוצות לתרום ככל יכולתם לבניית הארץ, היתה גם ציפייה שהנשים יעבדו תוך שהן יולדות ומגדלות ילדים. לאור הקושי לשלב התמסרות לעבודה עם התמסרות לגידול ילדים, מצאו עצמן הנשים פחות מקודמות בעבודה לעומת גברים, והתפקידים הבכירים יותר אוישו בעיקר בגברים. עם חילופי השלטון בשנת 1977 ניתנה תנופת צמיחה לפלורליזם.

הגורם השני, לפי מור, הוא השפעתה הדומיננטית של הדת, אשר בלמה את התפשטות הרעיונות הפמיניסטיים. הדת היהודית האורתודוקסית מועידה תפקידים שונים לגברים ולנשים; הדרתן של נשים ממוסדות דתיים, מרבנות ומדיינות, חוסמת אותן מלהראות דוגמה ומלהעביר מסרים חברתיים לקהילה. בישראל גם נוצרה דואליות של שתי המערכות המשפטיות, זו החילונית, לפיה כל בני האדם שווים, וזו הדתית-הרבנית, המפקדת על תחום האישיות, ולפיה אין שוויון בין אישה לבין גבר: לדוגמה, גבר יכול לגרש אישה, אך לא להפך. גבר יכול לשאת אישה אחרת אם אשתו מסרבת לתת לו גט (והוא קיבל היתר מהרבנים להינשא), אך לא להפך.

הגורם השלישי הוא הצבא: שיעור הגברים בו גבוה בהרבה משיעור הנשים; אופי הפעילות בצבא מאופיין בסטראוטיפים גבריים כמו לחימה, הפעלת כוח פיזי, עמידה בלחצים, והנתונים הנדרשים

²³ שקד, לעיל ה"ש 21.

²⁴ כגון "שדולת הנשים", שהוקמה ב-1984 ושמטרתה קידום מעמד האישה, ראה "20 שנה לשדולת הנשים בישראל" (2004).

²⁵ דליה מור, "למה הנשים בישראל לא מרדו בשליטה הגברית?" כוורת 13 עמ' 41 (2006).

מהפרט כדי לבצע משימות צבאיות, גם הם נחשבים לגבריים: סמכותיות, יוזמה וכד'. באמצעות הערכים הגבריים שהצבא מייצג, הוא מחזק את הסטראוטיפים המגדריים. הפטור משירות ניתן ליותר נשים מאשר לגברים, ובכך מועבר מסר שהנשים פחות חיוניות. אורך השירות של נשים קצר יותר משל גברים, ועקב כך, הצבא משקיע פחות בהכשרתן. כתוצאה מכל אלה, הגברים בצבא מקבלים יותר הכשרה, ואילו מהנשים נימנע קידום צבאי.

גם בן-ארי²⁶ סבורה שבפני נשים ניצבים שלושה סוגי מחסומים בדרך לקידום לעמדות השפעה; החסמים הם במישור החברתי, התרבותי והפוליטי: הגורם החברתי הוא אי-שוויון בחלוקת התפקידים בתוך המשפחה, כאשר העומס והמחוייבות לשמירת התא המשפחתי נופל על האישה, ואז חסרים לאישה משאבי הזמן הנדרשים לצבירת משאבים חברתיים ופוליטיים. הגורם התרבותי, הוא מערכת האמונות, הערכים, הדימויים והסמלים, הרואה בזירה הפוליטית תחום פעילות בלעדי לגברים, גישה שאותה הפנימו הנשים בתהליכי הסוציאליזציה החברתית, ושאינם מעוררים שאפתנות או מוטיבציה לעוצמה פוליטית. הגורם השלישי והפוליטי הוא חוקי הבחירות הכלליות, והבחירות המקדימות בקרב המפלגות, אשר גוזרים ומותאמים למידותיהם של גברים, שבנו את המערכת הפוליטית והם שעומדים בראשה ומונעים את קידום הקריירה הפוליטית של נשים.

ספרן טוענת כי בשלושת העשורים האחרונים חלה מהפכה פמיניסטית בישראל²⁷, אך לא ניתנו לה הערכה ומקום ראוי בשיח ההיסטורי. החברה הישראלית התעלמה ממנה, תוך שהיא מאמצת את ההצלחות שהושגו, אך מבלי להפנים את המסר המהפכני. ההישגים נתפסים כמובנים מאליהם. ההיסטוריה של המהפכה הזו לא נלמדת בשיעורי ההיסטוריה והאזרחות. הישגיה כוללים שינוי חברתי עמוק, החלת שוויון-זכויות לנשים כמעט בכל תחומי החיים, שוויון שאט-אט מחלחל להכרה הציבורית, קיומם של מקלטים לנשים מוכות, הולדת אמנות וחוקים מיטיבים ומגנים, הקמת קווי-חירום לנשים במצוקה, לימודי-מיגדר באקדמיה, אימוץ דרכי-ניהול חדשים בארגונים, ועוד. זוהי מהפכה שהביאה לשינוי ללא שפיכות דמים, גבולות גיאוגרפיים ומנטליים נחצו באמצעות התקשורת האלקטרונית, ומסרי המהפכה הגיעו אל נשים בכל מקום בתבל. נשים רבות פעילות בארגונים ובמסגרות שונות למען כלל הנשים, אך אינן דואגות לפרסם את דבר פעילותן. עם זאת, מדובר במהפכה הקוראת תיגר על הסדר החברתי ומציעה פתרונות משלה, חדשים ובלתי שגרתיים²⁸.

נשים אשר הופכות להיות מנהלות בארגונים מביאות עימן אל הארגון דפוסים אחרים של התמודדות מול בעיות ודילמות. דפוס הניהול הנשי הוא יותר משתף ואקלקטי, חשיבתו יותר דיברגנטית (רב-ערוצית), ראייתו מביאה בחשבון יותר היבטים ושיקולים, תוך מתן תשומת-לב ליותר פרטים וליותר צרכים. לעומתו, דפוס הניהול הגברי פועל יותר מתוך שתלטנות, כוחנות, חשיבה קונברגנטית, שלפיה יש פתרון מסויים אחד לכול בעיה. ראייתו רחבה וכוללנית, ובה ניתנת פחות תשומת לב לדקויות, לפרטים, לצרכים מיוחדים, ולאנשים אחרים בסביבתו. ככל

²⁶ יפעת לב-ארי, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).

²⁷ חנה ספרן "פמיניזם – המהפכה שכאילו לא היתה" כוורת 13, עמ' 45 (2006).

²⁸ על-פי הסוציולוגית פרופ' חנה הרצוג, מובא במאמרה של חנה ספרן, לעיל ה"ש 28 עמ' 46.

שיותר נשים יצטרפו לעמדות בכירות ולמוקדי השפעה חברתית, כך יועשר הניסיון האנושי בגישות וכלים של הצלחה אחרת.

בתקופתנו חלה מהפכה במעמד האישה, שכן בימים עברו לא היתה לאישה זכות לבחור ולהיבחר, אישה נשואה לא יכלה להיות בעלת רכוש. על-פי ההלכה היהודית, אישה אינה יורשת את בעלה (זכותה היא לכתובתה או למזונות מן העיזבון), ובמקום שיש בנים, אין הבנות יורשות. כל זה השתנה. הכלל כיום בישראל, שאין מפלים בין אדם לאדם מטעמי גזע, מין, מוצא, השקפה או מעמד חברתי, הוא עקרון-יסוד חוקתי.²⁹ לאור התפתחות זו ובראייה ארוכת טווח ניתן לראות את השיפור שחל ואפשר להניח כי ימשיך לחול.

באחד מפסיקותיו אמר בית המשפט העליון: **"חוסנה המוסרי של חברה שוחרת שוויון יכול להיבחן בהיקף האמצעים והמאמצים החיוביים שנכונה היא לנקוט ולהשקיע בשבירת הסטאטוס-קוו וביצירת מציאות חדשה ושוויונית"**.³⁰ אמירה חשובה זו צוטטה כעבור חמש שנים בהנחיות היועץ המשפטי לממשלה³¹ על אודות ייצוג הולם, תוך הדגשה שהחתימה להשגת שוויון מהותי לנשים חשובה היא בכל התחומים, ואולם, מטעים היועץ-המשפטי, לשוויון בתחומי התעסוקה והפעילות המשקית, ובייחוד בדרגות הגבוהות, נודעת משנה-חשיבות, שכן הוא תורם לשינוי דימויו של הנשים ולביעור תפיסות חברתיות מפלות ומדכאות. בנוסף קובע היועץ המשפטי לממשלה כי בכל מינוי ציבורי יש לחתור לייצוג הולם על-ידי **חיפוש אקטיבי** של מועמדות לתפקיד. על החיפוש להיעשות באופן מסודר ומובנה, בעזרת ועדת איתור, תוך הקפדה על פרסום לציבור ומתן אפשרות להציע מועמדים ומועמדות.

בשנת 2003, ביוזמתה של חברת הכנסת ענת מאור פורסם "אוגדן נשים במדע ובאקדמיה" ובו פרטים על נשים אקדמאיות מומחיות, לרבות תחומי התמחותן,³² במטרה לשמש כמקור מידע אודות נשים ראויות שניתן ורצוי למנותן לתפקידים ציבוריים שונים, לטובת הכלל ולקידום השוויון.

7. מבט לעתיד וסיכום

סוגיית הייצוג ההולם לנשים בעמדות השפעה היתה מאובנת וזנוחה במשך שנים ארוכות. השוויון היה אות מתה, נשים היו מקופחות ומופלות לרעה לעומת גברים עקב מוסכמות חברתיות שאבד עליהן הכלח, אך הן הוסיפו לפעול ממעמקי התת-מודע.

בשנת 1993 תוקן חוק החברות הממשלתיות הקובע שיש להביא לייצוג הולם, באמצעות העדפה מתקנת, ובשנת 1994 ניתן פסק-הדין המהפכני של שדולת הנשים הראשון. כאן חלה נקודת-המפנה, בה נקבע כי יש להפעיל את ההוראה בדבר חובת ייצוג הולם, באופן אקטיבי וממוקד בתוצאה. אם לא הושגה התוצאה הנדרשת – לא מולאה ההוראה שמטיל החוק.

החברה האנושית מבקשת להסדיר את היחסים בין אדם לאדם על בסיס הוגן, שוויוני וצודק. השוויון כלפי הנשים טרם הושג, אך הפעילות הענפה והתוססת בעולם כולו בתחום זה מעידה כי

²⁹ דליה דורנר "הבחנה משווה ומעמד האשה" עיוני משפט כ 541 (תשנ"ו-תשנ"ז).

³⁰ בג"ץ השדולה הראשון, לעיל ה"ש 5 עמ' 527-526.

³¹ הנחיות היועץ המשפטי לממשלה, לעיל ה"ש 14.

³² משרד המדע והטכנולוגיה "אוגדן נשים במדע ובאקדמיה" (2003).

יש התעוררות גדולה של הכרה בצורך ליישם, להגשים ולממש את ערך השוויון כלפי נשים. פרופ' ישעיהו לייבוביץ אמר שהמהפכה הפמיניסטית היתה המהפכה החשובה והמשמעותית ביותר בתולדות האנושות. מדובר במסה אדירה של בני אדם, מחצית מהאנושות כולה, שבמשך אלפי שנים נחשבו לנחותות ולא-ראויות לזכויות-יסוד. בהתעוררות החברתית ובתמורות אלה יש בשורה טובה לעתיד.

סקירת הנתונים, החקיקה והפסיקה הראו שמדינת ישראל, וגם העולם, הבשילו והגיעו להכרה כי תת-הייצוג של נשים הוא לא רק פגיעה בשוויון המהותי, אלא הוא גם החמצה גדולה. בעקבות הכרה זו באו הוראות החוק הרבות והחדשות, אשר עוסקות כולן ביעד אחד: להבטיח שמה שהיה כבר לא יהיה. פוטנציאל התרומה של נשים הוא אדיר. כל עוד הן אינן תופסות את המעמד הראוי להן, נימנע מהאנושות מעיין השפע שהיה מועתר על העולם אילו הנשים היו שותפות מלאות לניהול והובלה בתחומי החברה, הכלכלה, הפוליטיקה, המדע ועוד.

בית המחוקקים תרם רבות לשינוי לטובה, כמוהו ארגוני נשים בארץ וברחבי העולם. גם הרשות המבצעת אימצה מדיניות מוצהרת של העדפה מתקנת לנשים. ואולם, התרומה המשמעותית ביותר היא של בית המשפט העליון, שיצר מציאות חדשה בקובעו באופן נימרץ ונחרץ שהייצוג ההולם של נשים בכל המערכות הציבוריות לא יישאר בגדר מדיניות, אלא יהפוך למעשה ולתוצאות.

8. ביבליוגרפיה

- יוסף אדרעי "זכויות אדם וזכויות חברתיות" **ספר ברנזון** ב, 43 (עורך בני סברה, 2000).
 אהרון ברק "חמישים שנות שיפוט בישראל" **עלי משפט** א 9 (תש"ס).
 דליה דורנר "הבחנה משווה ומעמד האשה" **עיוני משפט** כ 541 (תשנ"ו-תשנ"ז).
 דליה דורנר "מידתיות" **ספר ברנזון** ב, 281 (עורך בני סברה, 2000)
 יצחק זמיר **הסמכות המינהלית** פרק 29 החובה לפעול, עמ' 691 (תשנ"ו).
 יצחק זמיר מ' סובל "השוויון בפני החוק" **משפט וממשל** ה 165 (תש"ס).
 דליה מור "למה הנשים בישראל לא מרדו בשליטה הגברית?" **כוורת** 13 עמ' 41 (2006).

רותי סיני "נשים בכנסות ישראל", "הארץ" (25.11.2002) וגם בתוך:

www.haaretz.co.il/hasite/pages/ShArt.jhtml?itemNo=233308&contrassID=28&subContrassID=1&sbSubContrassID=0

חנה ספרן "פמיניזם – המהפכה שכאילו לא היתה" **כוורת** 13, עמ' 45 (2006).

אסתר עילם, **ייצוג נשים, מיתוסים ומציאות** (4.5.2006). בתוך:

www.haokets.org/mail-message.asp?ArticleID=1761

אוזן מ. פיסס "מהו פנימיזם" **עיוני משפט** יח 5 עמ' 5 (תשנ"ד).

סטיבן פלאוט "העדפה מקלקלת" **משפט וממשל** ג 235 (תשנ"ה).

אורית קמיר **פמיניזם, זכויות ומשפט** (2002).

פרנסס רדאי "דת ושוויון: בראי הפסיקה" **ספר ברנזון** ב, 341 (עורך בני סברה, 2000).

פרנסס רדאי "על העדפה מתקנת" **משפט וממשל** ג 145 (תשנ"ה-תשנ"ו).

פרנסס רדאי "על השוויון" **משפטים** כד 241 (תשנ"ד-תשנ"ה).

מעמד האשה בחברה ובמשפט, (עורכות: רדאי, שלו, ליבן-קובי 1995).
 נויה רימלט "ההפרדה בין גברים לנשים כהפליה בין המינים", עלי משפט ג 99 (תשס"ג).

פסקי דין

- בג"צ 98/69 ברגמן נ' שר האוצר ואח', פ"ד כג (1) 693 (1969).
 בג"ץ 114/78 בורקאן נ' שר האוצר, פ"ד לב(2) 800 (1978).
 בג"ץ 720/82 אליצור אגוד ספורטיבי דתי סניף נהריה נ' עיריית נהריה, פ"ד לז(3) 17 (1983).
 ע"א 89/85 בית-חירות, מושב עובדים להתיישבות חקלאית שיתופית בע"מ נ' גלזמן, פ"ד מא(3) 526 (1987).
 בג"ץ 104/87 נבו נ' בית הדין הארצי לעבודה, פ"ד מד(4) 749 (1990).
 דב"ע לג/25 - 3 ועד אנשי צוות דיילי אוויר ואח' נ' חזין ואח', פד"ע ד 365
 בג"ץ 153/87 שקדיאל נ' השר לענייני דתות, פ"ד מב(2) 221 (1988).
 בג"ץ 953/87 פורז נ' ראש עיריית תל-אביב-יפו, פ"ד מב(2) 309 (1988).
 בג"צ 528/88, 335/89 אביטן נ' מינהל מקרקעי ישראל ואח', פ"ד מג (4) 297 (1989).
 בג"ץ 453/94 שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד מח(5) 501 (1994).
 בג"ץ 4541/94 מילר נ' שר הביטחון, פ"ד מט(4) 94 (1995).
 בג"ץ 6698/95 קעדאן נ' מינהל מקרקעי ישראל, פ"ד נד(1) 258.
 בג"צ 7111/95 מרכז השלטון המקומי נ' הכנסת פ"ד נ(3) 485 (1996).
 בג"ץ 240/98 עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' השר לענייני דתות,
 פ"ד נב(5) 167 (1998).
 בג"ץ 2671/98 שדולת הנשים בישראל נ' שר העבודה והרווחה, פ"ד נב(3) 630 (1998).
 בג"ץ 6924/98 האגודה לזכויות האזרח בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד נה(5) 15 (2001).
 בג"ץ 1113/99 עדאלה - המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי בישראל נ' השר לענייני
 דתות, פ"ד נד(2) 164.
 בג"ץ 6845/00 ניב נ' בית הדין הארצי לעבודה, נו(6) 663 (2001).
 בג"ץ 5325/01 עמותת ל.כ.נ. לקידום כדורסל נשים נ' המועצה מקומית רמת השרון, פ"ד נח(5) 79
 (2004).
 בג"ץ 10026/01 עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי נ' ראש ממשלת ישראל, פ"ד נו(3)
 31 (2003).
 בש"א 10408/01 ל.ש. נ' ל.א., 03(3) 292 (2003).
 בג"ץ 2754/02 שדולת הנשים בישראל נ' ממשלת ישראל [פדאור (לא פורסם) 02 (1) 554]
 (2002).
 דב"ע נו/129-3 פלוטקין נ' בית הדין הארצי לעבודה (1997).

חקיקה, תקנות, אמנות, הצעות-חוק

- חוק יסוד: כבוד האדם וחירותו, ס"ח תשנ"ב 150.
 פקודת סרטי הראינוע, 1927. חא"י, א', (ע) 128
 חוק שיווי זכויות האישה, התשי"א-1951, ס"ח 248; התשנ"ו 226, התש"ס 167; התשס"ה 528,

913, 717.

חוק שירות המדינה (מינויים), התשי"ט-1959, ס"ח 86.

חוק החברות הממשלתיות, התשל"ה-1975, ס"ח 132.

חוק שוויון ההזדמנויות בעבודה, תשמ"ח-1988, ס"ח 38 סעיפים 2, 2(א), 2(ג), 7, 14.

חוק האזרחים הותיקים, תש"ן-1989, ס"ח 26.

הצעת חוק החברות הממשלתיות (תיקון מס' 6) (מינויים), תשנ"ג-1993, ה"ח 72.

חוק החברות הממשלתיות (תיקון מס' 6) (מינויים), תשנ"ג-1993, ס"ח 96.

חוק ביטוח בריאות ממלכתי, תשנ"ד-1994, ס"ח 156.

חוק קליטת חיילים משוחררים, תשנ"ד-1994, ס"ח 132.

חוק הביטוח הלאומי [נוסח משולב], תשנ"ה-1995, ס"ח 210.

חוק שכר שווה לעובדת ולעובד, תשנ"ו-1996, ס"ח 166.

חוק הרשות לקידום מעמד האשה, תשנ"ח-1998, ס"ח 171.

חוק החברות תשנ"ט 1999, ס"ח 189.

הצעת חוק שירות המדינה (מינויים) (תיקון מס' 11) (ייצוג הולם), תש"ס-2000.

אמנה בינלאומית בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות, 1966. כ"א 1037.

http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/a_cescr.htm

אמנה בדבר הזכויות הפוליטיות של נשים, 1954. כתבי אמנה 161.

אמנה בדבר ביטול אפליה נגד נשים לצורתיה, 1979. כתבי אמנה כרך 31 עמ' 179, 184.

חוק השוויון הנורבגי :

The Act relating to Gender Equality (the Gender Equality Act)

Title of the Act amended by the Act of 10 June 2005 No. 38 (in force from 1 July

2005 pursuant to the Decree of 10 June 2005 No. 527).

<http://odin.dep.no/bld/norsk/tema/likestillingnytt/nyttombud/004051-990709/dok->

[bn.html](http://odin.dep.no/bld/norsk/tema/likestillingnytt/nyttombud/004051-990709/dok-bn.html)

דוחות, הנחיות, המלצות, הכרזות

ההכרזה על הקמתה של מדינת ישראל, 1948 (מגילת העצמאות)

הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, 1948

המלצות הוועדה למעמד האישה, משרד ראש הממשלה (פברואר 1978).

דין וחשבון הוועדה הציבורית-מקצועית לבדיקה כוללת של שירות המדינה וגופים הנתמכים מתקציב המדינה. (ועדת קוברסקי) כרך ב' (1989).

יעקב ברגר, רבקה שקד, נציבות שירות המדינה, האגף לקידום נשים ושילובן, **דו"ח פעילות לשנת 2004** (2005).

הנחיות היועץ המשפטי לממשלה, **ייצוג הולם למגזרים שונים**, הנחייה 1.1503 (2003), עידכון: מאי (2006).

<http://www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/88D90E9B-C39A-41C9-B39D-5BE7C66C44F5/0/11503.pdf>

הכנסת, מרכז מחקר ומידע, סקירה משווה בנושא: **תוכניות פעולה ארוכות טווח במישור**

הפרלמנטרי לקידום מעמדן של נשים. כתיבה: ליאור בן-דוד (2005).

הכנסת, מרכז מחקר ומידע, סקירה בנושא: **חקיקה בישראל הקובעת ייצוג הולם לנשים**. כתיבה: ליאור בן דוד (2005).
דפנה יזרעאלי ורחל הלל **ייצוג נשים בדירקטוריונים של חברות ממשלתיות**, מגמות שינוי 1993, 1997, 2000. אוניברסיטת בר אילן (2000).

שונות

אברהם בריכטה, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).
יפעת לב ארי, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).
ענת מאור, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).
לינדה עפרוני, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).
רבקה שקד, דברים בכנס "מעמד האישה בפוליטיקה ובמינהל הציבורי" החוג למדע המדינה, אוניברסיטת חיפה (2003).

משרד המדע והטכנולוגיה "אוגדן נשים במדע ובאקדמיה" (2003).

רות הלפרין קדרי, דברים בדיון שהתקיים במכון הישראלי לדמוקרטיה 23.10.2006 :
<http://www.idi.org.il/hebrew/article.asp?id=3067#210200616329528>

נתונים על אוכלוסיית ישראל, האתר של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה :

http://www.cbs.gov.il/hodaot2006n/11_06_045b.doc

נתונים על ייצוג נשים בפרלמנטים בעולם :
<http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>

נתונים על קידום מעמד האישה באוסטרליה :

<http://ofw.facsia.gov.au/appointwomen/index.htm>

נתונים על תכנית השוויון של ממשלת בריטניה :

<http://www.womenandequalityunit.gov.uk/>

נתונים על החקיקה ופרוייקטים של ממשלת יפן :

http://www.mofa.go.jp/policy/human/women_rep5/part2_4.html

נתונים על ייצוג נשים בעמדות שלטוניות ובכירות בנורבגיה :

<http://odin.dep.no/odin/engelsk/norway/social/032091-991525/index-dok000-b-n-a.html>

נתונים על נשים בפרלמנט של קנדה :

WOMEN IN PARLIAMENT: THE ISSUES

<http://www.parl.gc.ca/information/library/PRBpubs/prb0562-e.htm>